

УДК 331.2

А. О. Кравчук, канд. екон. наук, доцент
Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, Україна

КУПІВЕЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

А. О. Кравчук, канд. екон. наук, доцент
Одесский государственный аграрный университет, г. Одесса, Украина

ПОКУПАТЕЛЬНАЯ СПОСОБНОСТЬ ОПЛАТЫ ТРУДА КАК ОСНОВА ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Alla Kravchuk, PhD in Economics, Associate Professor
Odessa State Agrarian University, Odessa, Ukraine

PURCHASING POWER OF WAGE AS THE BASIS OF THE FINANCIAL STABILITY OF THE STATE

У статті проведено дослідження тенденцій рівня заробітної плати в Україні за 2000–2017 роки, розкривається взаємозв'язок темпів зростання оплати праці зі зростанням купівельної спроможності населення як основи фінансової стабільності держави. Розглянуто співвідношення заробітної плати і прожиткового мінімуму працездатного населення, досліджено рівень індексу Кейтца в Україні. Для поглибленої оцінки можливостей задоволення потреб людського потенціалу досліджено темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати. Проведено аналіз показника індексу споживчих цін в Україні та визначено його вплив на купівельну спроможність населення. Доведено, що темпи зростання індексу інфляції значно перевищують темпи зростання заробітної плати. Тому її кількісне зростання не відповідає якісному спрямуванню, що призводить до незадоволення потреб людського потенціалу та зниженню фінансової стабільності держави. Сформульовано пріоритетні напрями політики у сфері підвищення реальних купівельних можливостей населення.

Ключові слова: заробітна плата; прожитковий мінімум; мінімальна заробітна плата; купівельна спроможність; індекс споживчих цін.

В статье проведено исследование тенденций уровня заработной платы в Украине за 2000–2017 годы, раскрыта взаимосвязь темпов роста оплаты труда с ростом покупательной способности населения как основы финансовой стабильности государства. Рассмотрено соотношение заработной платы и прожиточного минимума трудоспособного населения, исследован уровень индекса Кейтца в Украине. Для углубленной оценки возможностей удовлетворения потребностей человеческого потенциала исследованы темпы роста номинальной и реальной заработной платы. Проведен анализ показателя индекса потребительских цен в Украине и определено его влияние на покупательную способность населения. Доказано, что темпы роста индекса инфляции значительно превышают темпы роста заработной платы. Поэтому ее количественный рост не соответствует качественному направлению, что приводит к неудовлетворенности потребностей человеческого потенциала и снижению финансовой стабильности государства. Сформулированы приоритетные направления политики в области повышения реальных покупательских возможностей населения.

Ключевые слова: заработная плата; прожиточный минимум; минимальная заработная плата; покупательная способность; индекс потребительских цен.

The article deals with the study of the trends of wages in Ukraine in 2000–2017, discloses the relationship of the growth rate of wages with the growth of purchasing power of the population as the basis of financial stability of the state. We consider the relation between wages and living wage of the able-bodied population, the level of the Keith index in Ukraine, the growth rates of nominal and real wages. We conducted an analysis of the consumer price index in Ukraine, and its impact on the purchasing power of the population was determined. We have proved that the rate of growth of the inflation index far exceeds the growth rate of wages. Therefore, its quantitative growth does not correspond to the qualitative direction, which leads to dissatisfaction with the needs of human potential and the reduction of financial stability of the state. The priority directions of increasing the real purchasing power of the population are determined.

Key words: wages; living wage; minimum wage; purchasing power; consumer price index.

Постановка проблеми. Багате суспільство породжується під впливом ефективного державного управління. Роль держави у становленні фінансового зростання населення полягає у наданні першочергових гарантій, що забезпечать мінімальні потреби громадян для проживання в сучасних умовах. Розвиток ринкової економіки створив передумови для нарощення підприємницької діяльності, проте основним видом доходів громадян залишається заробітна плата. Рівень оплати праці вважають одним із найважливіших факторів економічного зростання, він є індикатором рівня матеріальної забезпеченості населення та каталізатором розвитку внутрішнього ринку. Обсяг заробітної плати формує матеріальні спроможності задоволення потреб основної частини населення, зміцнення його здоров'я, підвищення освітнього рівня, задоволення духовних та інших складових. Таким чином, заробітна плата є базисом формування людського потенціалу кожного регіону.

© А. О. Кравчук, 2017

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним питанням дослідження рівня заробітної плати населення, дослідженню рівня купівельної спроможності присвячені праці О. І. Амоші, В. П. Антонюка, В. В. Близнюк, В. М. Гейця, І. Ю. Гришової, Т. М. Гнат'євої, О. М. Галицького, Б. М. Данилишина, С. І. Дорогунцова, О. П. Дяченка, Т. А. Заяць, А. М. Колота, В. І. Куценко, О. В. Мит'яй, О. Б. Наумова, І. М. Новак, О. В. Ніколюк, А. М. Ревко, М. П. Соколик, С. С. Стоянової-Коваль, В. В. Онікієнка, В. П. Удовиченка, Л. Г. Чернюк, Т. С. Шабатури та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Протягом років незалежності нашої країни і досі актуальним залишається питання виплати заробітної плати «у конвертах». Зазвичай, підприємці, які виплачують таким способом заробітну плату, свої доходи також отримали з джерел, що оминули норми оподаткування. Насправді, це створює відчутні проблеми, пов'язані з обсягами готівки у населення, яка не підлягала оподаткуванню та не підвладна контролю держави. За 2017 рік держава посилила контроль за дотриманням законодавства у сфері заробітної плати, що мало б зменшити кількість «конвертів» та порушень у працевлаштуванні. Чимало експертів вивчають результати таких нововведень та розробляють подальші важелі впливу на зменшення неправомірних дій з порушення трудових норм.

Одним із найважливіших завдань соціально-економічного розвитку країни та її фінансової стабільності є забезпечення купівельної спроможності заробітної плати. Нині актуальним є питання дослідження змін доходів населення України та з'ясування їх якісного зростання, з урахуванням сучасних змін державної політики.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження тенденцій рівня заробітної плати в Україні, її взаємозв'язок темпів зростання зі зростанням купівельної спроможності населення як економічного базису фінансової стабільності держави.

Виклад основного матеріалу. Розмір заробітної плати у приватному секторі економіки регулюється державою лише в межах її мінімальних ставок. Враховуючи те, що більшість населення зайнята саме у приватному секторі, державі не завжди вдається відслідкувати правильність її нарахування та виплати, що породжує численні порушення законодавства.

Загалом потрібно зробити чіткий аналіз становлення соціальних гарантій населення за останні 17 років, беручи до уваги, що до 2000 року економіка української держави переживала часи зародження.

Таблиця 1

Мінімальна заробітна плата в Україні

Період	Сума МЗП у гривнях	Період	Сума МЗП у гривнях
1	2	3	4
01.04.2000 - 30.06.2000	90	01.11.2009 - 31.12.2009	744
01.07.2000 - 31.12.2001	118	01.01.2010 - 31.03.2010	869
01.01.2002 - 30.06.2002	140	01.04.2010 - 30.06.2010	884
01.07.2002 - 31.12.2002	165	01.07.2010 - 30.09.2010	888
01.01.2003 - 30.11.2003	185	01.10.2010 - 30.11.2010	907
01.12.2003 - 31.08.2004	205	01.12.2010 - 31.12.2010	922
01.09.2004 - 31.12.2004	237	01.01.2011 - 31.03.2011	941
01.01.2005 - 31.03.2005	262	01.04.2011 - 30.09.2011	960
01.04.2005 - 30.06.2005	290	01.10.2011 - 30.11.2011	985
01.07.2005 - 31.08.2005	310	01.12.2011 - 31.12.2011	1004
01.09.2005 - 31.12.2005	332	01.01.2012 - 31.03.2012	1073
01.01.2006 - 30.06.2006	350	01.04.2012 - 30.06.2012	1094
01.07.2006 - 30.11.2006	375	01.07.2012 - 30.09.2012	1102
01.12.2006 - 31.03.2007	400	01.10.2012 - 30.11.2012	1118
01.04.2007 - 30.06.2007	420	01.12.2012 - 31.12.2012	1134
01.07.2007 - 30.09.2007	440	01.01.2013 - 30.11.2013	1147
01.10.2007 - 31.12.2007	460	01.12.2013 - 31.12.2013	1218
01.01.2008 - 31.03.2008	515	01.01.2014 - 31.12.2014	1218
01.04.2008 - 30.09.2008	525	01.01.2015 - 31.08.2015	1218

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
01.10.2008 - 30.11.2008	545	01.09.2015 - 31.12.2015	1378
01.12.2008 - 31.03.2009	605	01.01.2016 - 30.04.2016	1378
01.04.2009 - 30.06.2009	625	01.05.2016 - 30.11.2016	1450
01.07.2009 - 30.09.2009	630	01.12.2016 - 31.12.2016	1600
01.10.2009 - 31.10.2009	650	01.01.2017 - 31.12.2017	3200

За досліджений період розвитку незалежності та демократичного суспільства відбулися значні зміни й у мінімальних гарантіях держави з оплати праці. Так, дійсно, споглядаючи офіційні дані, з 2000 до 2017 роки зарплатний мінімум зріс на 3110 грн, тобто майже в 36 разів. Кількісні зміни мають позитивний результат у зростанні грошової маси серед населення. Проте стоїть важливе питання, чи є вона достатньою для задоволення мінімальних потреб людини.

На початку XXI ст. у світі сформувались два підходи до визначення мінімальної заробітної плати. Перший ґрунтується на мінімальних потребах, які треба задовольняти для збереження життя (так званий споживчий кошик життєво важливих товарів і послуг у вартісному вираженні). У цьому випадку мінімальна зарплата дорівнює прожитковому мінімуму. Саме такий підхід практикують в Україні. Однак в економічно розвинутих країнах вважають за можливе використовувати його лише у військовий час. Другий підхід передбачає, що мінімальні гарантії мають поширюватись не лише на фізичні, а й соціальні та культурні потреби людини [1, с. 8].

Зростання мінімальної заробітної плати в Україні в розрізі періодів графічно розглянемо на рис. 1.

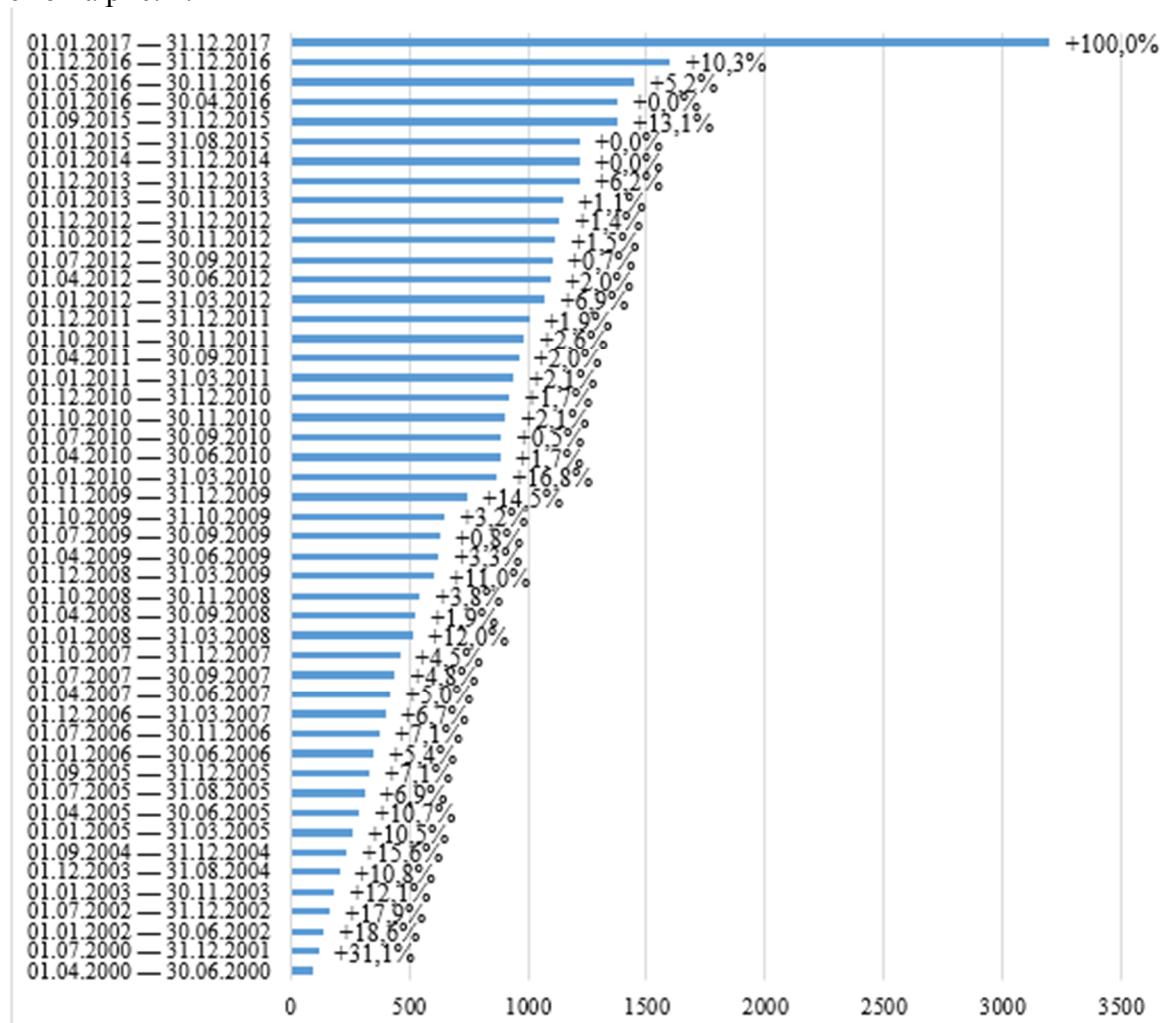

Рис. 1. Динаміка змін у розмірі мінімальної заробітної плати в Україні

До 2017 року в щорічні бюджети країни закладалися незначні надбавки до мінімального розміру заробітної плати і лише у звітному році стався значний провиг у вигляді стовідсоткового збільшення. Отже, необхідно оцінити якість таких зрушень. Відповідно до вимог Європейської соціальної хартії мінімальна заробітна плата має становити понад 2,5 розмірів прожиткового рівня.

Важливим показником ефективності застосування мінімальної заробітної плати є її співвідношення до прожиткового мінімуму. Мінімальна заробітна плата в нашій країні тривалий час була нижча, ніж прожитковий мінімум. Лише в 2009 році зрівнялась з прожитковим мінімумом і в 2017 його перевищила (табл. 2). На сьогодні мінімальна заробітна плата України перевищує прожитковому мінімуму для працездатних осіб на 1519 грн. Проте наголошувати, що такий рівень мінімальної заробітної плати уможливує задоволення найнеобхідніших потреб для функціонування й відтворення людського потенціалу в умовах сьогодення не можна.

Таблиця 2

Динаміка мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні, 2000–2017 рр.

Показник	Рік														
	2000	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 серпень
Розмір мінімальної заробітної плати (МЗП), (грудень відповідного року, грн за місяць)	118	165	332	400	460	605	744	922	1004	1134	1218	1218	1378	1600	3200
Прожитковий мінімум для працездатних осіб (ПМП) (грудень відповідного року, грн за місяць)	287,63	365	453	505	568	669	744	922	1004	1134	1218	1218	1378	1600	1684
Різниця між розміром МЗП та ПМП (грн за місяць)	-169,63	-200	-121	-105	-108	-64	0	0	0	0	0	0	0	0	1516
Розмір середньомісячної заробітної плати (СЗП), грн за місяць	230	376	806	1041	1351	1806	1906	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	6784
Співвідношення між МЗП і ПМП, %	41,02	45,21	73,29	79,21	80,99	90,43	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	190,02
Співвідношення між МЗП і СЗП (Індекс Кейтца), %	51,30	43,88	41,19	38,42	34,05	33,50	39,03	40,98	37,92	37,29	37,11	35,00	32,85	30,87	47,17

Протягом 2000–2017 рр. у обох показниках – середньомісячної заробітної плати та мінімальної заробітної плати – спостерігається тенденція до збільшення, що свідчить про неухильне зростання їх значень.

Ще одним важливим показником ролі МЗП є співвідношення мінімальної і середньомісячної зарплати. У розвинутих країнах це співвідношення іноді називають індексом Кейтца (Kaitzindex). Чим більший цей індекс, тим сильнішим є вплив МЗП на розподіл доходів у країні.

У країнах Західної Європи цей індекс використовують як один з показників ефективності боротьби з бідністю. Міжнародна організація праці (МОП) рекомендує підтримувати індекс не нижче 50 %, а Євросоюз – не нижче 60 %. Умовно кажучи, якщо середній рівень зарплат у країні становить 2000 одиниць, то мінімальна зарплата не повинна бути менше 1000 одиниць, на думку МОП.

Україна не відповідає цим стандартам. Якщо з 2000 по 2005 роки індекс Кейтца для України перевищував 40 %, то в передкризовий 2008 року він впав нижче 35 %. Пік зростання був у кінці 2010 року, але не за рахунок зростання достатнього рівня мінімальної зарплати, а за рахунок зниження темпів росту середньої зарплати, тобто не бідна частина населення збагатилась, а багата – збідніла (рис. 2).

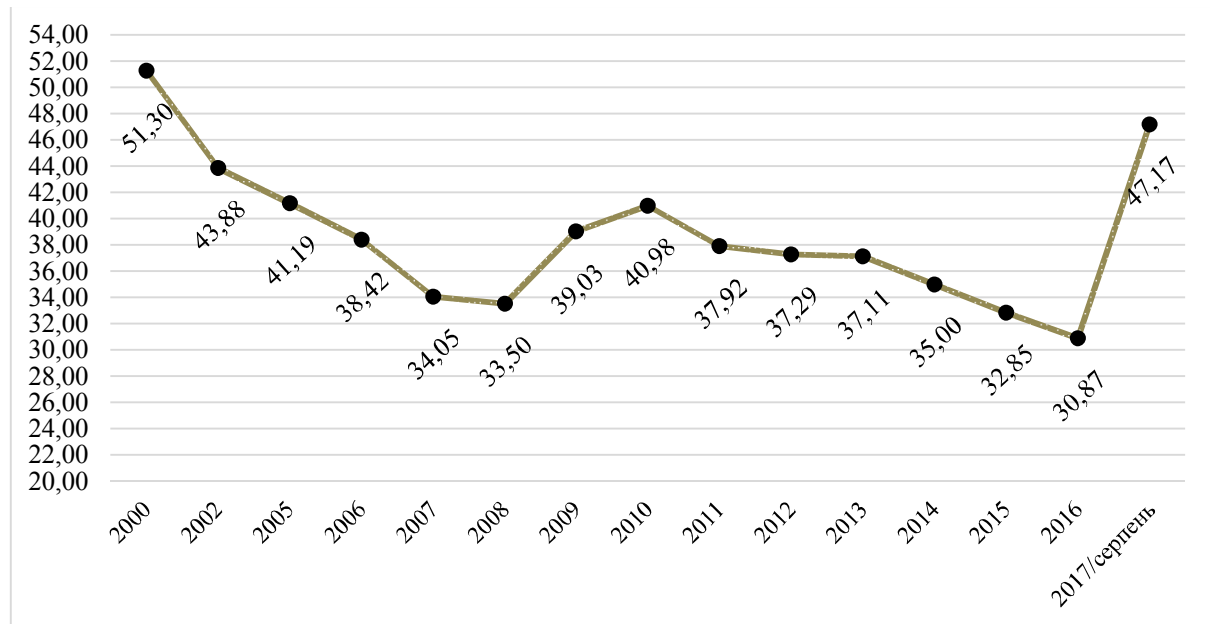

Рис. 2. Індекс Кейтца по Україні, %

Та починаючи з 2011 року відбулося стрімке падіння цього показника до найнижчого рівня за досліджувані 17 років. Рішучий крок був зроблений зі збільшенням на законодавчому рівні розмір мінімальної заробітної плати, що підвищило Індекс Кейтца до 47 % і все його рівень не відповідає ні вимогам МОП, ні Євросоюзу.

Відобразимо результати дослідження темпів зростання номінальної заробітної плати та реальної заробітної плати, що дозволить нам глибше оцінити можливість задоволення потреб людського потенціалу від розміру їхніх доходів (рис. 3).

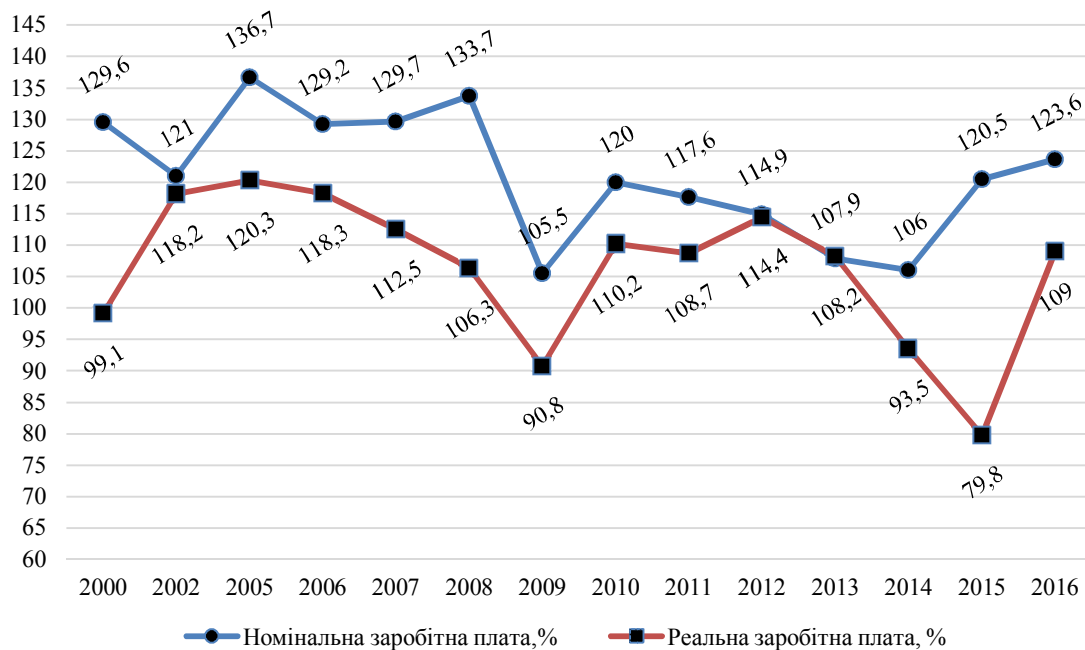

Рис. 3. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати до попереднього року в 2000–2016 рр., %

За визначенням номінальна заробітна плата нараховується працівникам у грошовій та натуральній формі за відпрацьований час або виконану роботу, премії, доплати, надбавки, а також інші види оплати за невідпрацьований час. А реальна заробітна плата – це обсяг товарів та послуг, які можна придбати на заробітну плату в поточному періоді, виходячи з цін у базисному періоді.

Розмір реальної заробітної плати залежить від розміру номінальної заробітної плати, зміни цін на споживчі товари та послуги, розміру податків, що стягуються.

Саме реальна заробітна плата, характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати під впливом змін споживчих цін на товари та послуги і рівня податків й обов'язкових платежів.

З наведених даних визначили, що темпи зростання номінальної заробітної в Україні плати завжди перевищують темпи зростання реальної заробітної плати. У кризові періоди спостерігаємо значні розриви між номінальною та реальною заробітними платами. Таке кількісне зростання оплати праці не відповідає її якісному спрямуванню, що призводить до незадоволення потреб людського потенціалу.

Головну роль у цих відхиленнях відіграє індекс споживчих цін, який характеризує зміни загального рівня цін на товари і послуги, які купуються населенням для невиробничого споживання (рис. 4).

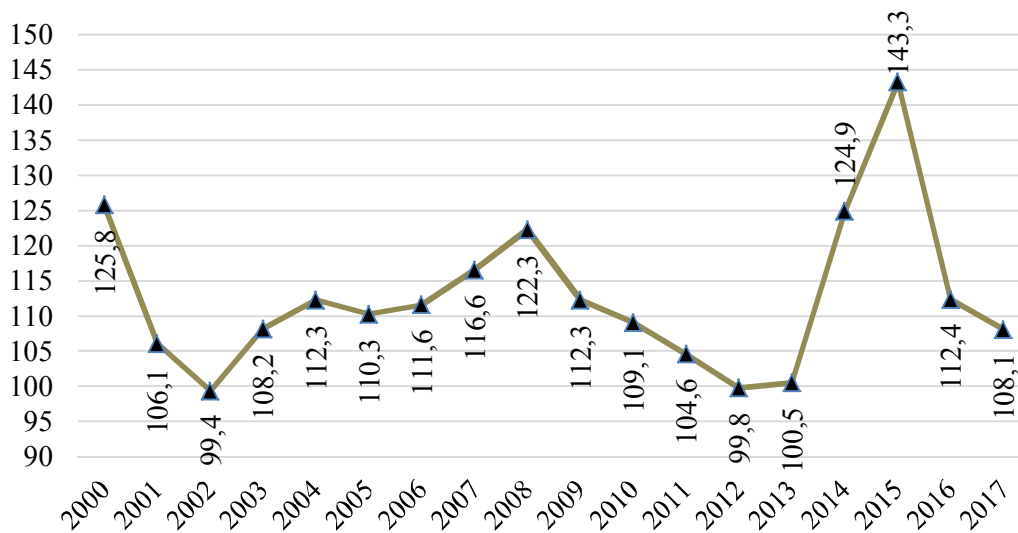

Рис. 4. Індекс споживчих цін в Україні в 2000–2017 рр., %

Пікового значення індекс інфляції набув у 2015 році та становив 143,3 %, що негативно вплинуло на купівельну спроможність населення. Отже, на фоні зростання мінімальної за середньої заробітної плати людський персонал втрачав свою здатність у забезпеченні власних потреб. З 2016 року ситуація почала змінюватись у бік покращення, проте все ще лишається в незадовільному стані.

Інституціоналізація політики низького рівня мінімальної заробітної плати є потужним чинником зростання несправедливої нерівності добробуту населення і гальмування людського розвитку [2, с. 42].

Головна лінія розмежування між розвинутими країнами та Україною проходить через специфіку розрахунку мінімальної заробітної плати. Наприклад, якщо в США в основі розміру мінімальної заробітної плати покладено дані офіційної статистики про вартість життя для сім'ї з 4 людей (2 дорослих і 2 дітей), то в Україні – прожитковий мінімум на одну працездатну особу. В нашій державі мінімальна заробітна плата виконує функцію простого відтворення робочої сили одного індивіда. Тоді як у США та Європі йдеться про відтворення людського потенціалу країни загалом [1, с. 8].

Отже, можна зробити висновок, що 2015 рік показав найменшу купівельну спроможність населення за останні 17 років. Темпи зростання індексу інфляції значно перевищують темпи зростання заробітної плати. Це стало причиною зростання зловживань у сфері трудового законодавства, приховування доходів населення з метою оминути податковий тягар.

Враховуючи вищезазначені розрахунки, у 2017 році відповідно до європейського рівня Індексу Кейнса заробітна плата повинна бути на рівні не нижчому 4100 грн за врахування податків та зборів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що пріоритетним завданням для держави має стати збільшення заробітної плати і підвищення її купівельної спроможності, оскільки низька оплата праці обмежує матеріальне відтворення працівника та його сім'ї, скорочує можливості формування бюджету, соціальних фондів та розвитку людського потенціалу, знижує рівень фінансової стабільності держави. Визначальними факторами збереження і розвитку людського потенціалу має стати поліпшення добробуту населення України, досягнення європейських стандартів рівня життя. На нашу думку, важливим є формування умов, спрямованих на підвищення реальних купівельних можливостей заробітної плати як економічної основи розвитку людського потенціалу в Україні, а саме:

- підняття мінімальної заробітної плати у 2017 році на рівень 4100 грн, що дасть змогу задовольнити найнеобхідніші потреби для функціонування й розвитку людського потенціалу;

- запровадження регулярного перегляду наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, на базі яких формується прожитковий мінімум;

- реалізація якісно нових підходів до модернізації людського потенціалу як визначального чинника інноваційно-інвестиційного розвитку держави та її регіонів;

- реформування оплати праці на основі системної модернізації економіки;

- зростання ВВП країни як основного важеля нарощення цінності грошей;

- збільшення інвестицій в інноваційні технології. Очевидно, що в умовах кризи в першу чергу страждають саме такі статті витрат підприємств, як покупка нових технологій і капіталовкладення в основний капітал. У результаті такої економії відбувається скорочення виробничих інвестицій і застій. Економія на інноваціях і капіталовкладень призводить до скорочення якості персоналу. При цьому велику роль належить віддати державній політиці протекціонізму, яка забезпечить належні умови для розвитку виробництва.

Список використаних джерел

1. *Мінімальна зарплата : світові стандарти й українські реалії* // Юридичний вісник України. – 2011. – № 29. – С. 8.

2. *Ревко А. М.* Купівельна спроможність заробітної плати як базис розвитку людського потенціалу / А. М. Ревко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2014. – № 1. – С. 287-294.

3. *Лагодієнко Н. В.* Фінансово-економічний механізм управління ризиками підприємств аграрної сфери / Н. В. Лагодієнко, О. В. Ніколюк, О. О. Давидюк // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2015. – № 12 (66). – С. 25–28.

4. *Ніколюк О. В.* Організаційно-інституційні імперативи політики регулювання агробізнесу в контексті забезпечення його соціально-економічного захисту / О. В. Ніколюк // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2016. – № 8 (69). – С. 124–130.

5. *Кушнір С. О.* Методологічні засади розвитку кредитних продуктів для аграрних підприємств України / С. О. Кушнір, Т. І. Батракова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2016. – № 12 (70). – С. 97–100.

6. *Жиляєв І. Б.* Інституційні детермінанти й стратегічні напрями економічного розвитку національного господарства / І. Б. Жиляєв, О. Б. Наумов, Л. М. Наумова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – С. 89–95.

7. Наумов О. Б. Стратегічні вектори державного регулювання агропромислового виробництва: інструменти та методи консолідації ресурсів розвитку / О. Б. Наумов, Л. М. Наумова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2017. – № 4. – С. 93–100.
8. Strielkowski W. Ukrainian labour migration in the Czech Republic / W. Strielkowski I. Yu. Gryshova // Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 4 (8). – С. 224–231.
9. Глушко О. В. Визначення рівня економічної стійкості підприємств на основі показників ефективності / О. В. Глушко, І. Ю. Гришова, М. Ю. Щербата // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 155 (11-12). – С. 82–86.
10. Кравчук А. О. Стан банківського кредитування підприємств аграрного сектору / А. О. Кравчук, О. О. Давидюк // Збірник тез доповідей II Міжнародної науко-практичної конференції «Ukraine- EU. Modern Technology, Business and Law». Ч. 1. Сучасні пріоритети економіки. Інженерія та технології (April 19-23, 2016. Slovak Republic). – Chernihiv: CNUT, 2016. – Pp. 161–163.

References

1. Minimalna zarplata: svitovi standarty u ukrajynski realiyyi [Minimum wage: world standards and Ukrainian realities] (2011). *Yurydychnyy visnyk Ukrayiny – Legal Bulletin of Ukraine*, no. 29, p. 8 (in Ukrainian).
2. Revko, A.M. (2014). Kupivelnna spromozhnist zarobitnoi platy yak bazys rozvytku lyudskoho potentsialu [Purchasing power of wages as a basis for the development of human potential]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika – Scientific herald of Uzhgorod University. Series: Economics*, no. 1 pp. 287–294 (in Ukrainian).
3. Lahodiienko, N.V., Nikolyuk, O.V., Davydyuk, O.O. (2015). Finansovo-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia ryzykamy pidpryemstv ahrarnoi sfery [Financial and economic mechanism of risk management of agrarian enterprises]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya “Ekonomika ta menedzhment” – Bulletin of the Sumy National Agrarian University series “Economics and Management”*, no. 12 (66), pp. 25–28 (in Ukrainian).
4. Nikolyuk, O.V. (2016). Orhanizatsiino-instytutsiini imperatyvy polityky rehuliuвання ahrobiznesu v konteksti zabezpechennia yoho sotsialno-ekonomichnoho zakhystu [Organizational and institutional imperatives of the agribusiness regulation policy in the context of providing its socioeconomic protection]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya “Ekonomika ta menedzhment” – Bulletin of the Sumy National Agrarian University series “Economics and Management”*, no. 8 (69), pp. 124–130 (in Ukrainian).
5. Kushnir S.O. Batrakova T.I. (2016). Metodolohichni zasady rozvytku kredytnykh produktiv dlya ahrarnykh pidpryemstv Ukrayiny [Methodological principles of development of credit products for agrarian enterprises of Ukraine]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya “Ekonomika ta menedzhment” – Bulletin of the Sumy National Agrarian University series “Economics and Management”*, no. 12 (70), pp. 97–100 (in Ukrainian).
6. Zhylyayev, I.B., Naumov, O.B., Naumova, L.M. (2016). Instytutsiini determinanty i stratehichni napriamy ekonomichnoho rozvytku natsionalnoho gospodarstva [Institutional determinants and strategic directions of economic development of the national economy]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 5, pp. 89–95 (in Ukrainian).
7. Naumov, O.B., Naumova, L.M. (2017). Stratehichni vektory derzhavnogo rehuliuвання ahropromysloвого vyrobnytstva: instrumenty ta metody konsolidatsii resursiv rozvytku [Strategic vectors of state regulation of agro-industrial production: tools and methods of consolidation of development resources]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 4, pp. 93-100 (in Ukrainian).
8. Strielkowski, W., Gryshova, I.Yu. (2016). Ukrainian labour migration in the Czech Republic. *Naukovyy visnyk Polissya – Scientific bulletin Polesie*, no. 4 (8). pp. 224–231.
9. Hlushko, O.V., Hryshova, I.Yu., Shcherbata, M.Yu. (2015). Vyznachennia rivnia ekonomichnoi stiykosti pidpryemstv na osnovi pokaznykiv efektyvnosti [Determining the level of economic sustainability of enterprises based on performance indicators] *Ekonomichnyy chasopys- XXI – Economic Newsletter-XXI*, no. 155 (11-12), pp. 82–86 (in Ukrainian).
10. Kravchuk, A.O., Davydyuk, O.O. (2016). Stan bankivskoho kredyтування pidpryemstv ahrarnoho sektoru [The status of bank lending to enterprises in the agrarian sector.] Proceeding from «Ukraine- EU. Modern Technology, Business and Law». Part 1: Modern Economic Priorities. Engineering and Technology (April 19-23, Slovak Republic). Chernihiv: CNUT, pp. 161–163 (in Ukrainian).

Кравчук Алла Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет (вул. Пантелеймонівська, 13, м. Одеса, 65012, Україна).

Кравчук Алла Алексеевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и налогообложения, Одесский государственный аграрный университет (ул. Пантелеймоновская, 13, г. Одесса, 65012, Украина).

Kravchuk Alla – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the department of accounting and taxation, Odessa State Agrarian University (13 Panteleimonovska Str., 65012 Odessa, Ukraine).

E-mail: alla_capital@ukr.net